

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Yakubjanov Nuriddin Ravshan o'g'li

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 3-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7813153>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01- apiril 2023 yil
Ma'qullandi: 05-apiril 2023 yil
Nashr qilindi: 10-apiril 2023 yil

KEY WORDS

Lingvokulturologiya,
tilshunoslik metodlari,
lingvistik, kulturologik,
sotsiologik metodlar, Shukur
Xolmirzayev, «Zov ostida
adashuv», «Cho'loq turna»,
«Yangi zot», «Boychechak
ochildi», «Qush tili»

ABSTRACT

Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev asarlari va undagi obrazlar hamda uning lingvokulturologik tadqiqi haqida ma'lumotlar berilgan.

Lingvokulturologiyaning metodlari til va madaniyatning ozaro aloqasini tahlil qilishda foydalanadigan tahliliy amallar va tadbirlar yigindisidir. Lingvokulturologiya fanning integrativ, yani kulturologiya, tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiya tadqiqotlari natijalarini ozida mujassamlashtirgan sohasi bolgani uchun ham unda til va madaniyat markazi atrofida toplangan qator bilish metodlari va yonalishlari qollaniladi. Lingvokulturologik tahlil jarayonlarida kulturologiya va tilshunoslik metodlari tanlab qollaniladi. Har qanday ilmiy tadqiqotning aniq metodi ozining qollanish chegarasiga ega. Biroq ozaro aloqada bolgan til va madaniyat shunchalik kop qirraliki, ularning tabiati, funksiyalari va genezisini bir metod vositasida bilish mumkin emas. Shuning uchun ham bu sohada bir-birini toldiruvchi qator metodlarning qollanilishi goyat tabiiydir. Lingvokulturologiyada lingvistik, kulturologik, sotsiologik (kontent-tahlil, freym tahlil metodika), etnografik (tasvirlash, tasniflash va h.k.) metodlarni qollash mumkin. Mazkur metodlar turli tamoyillari va tahlillari bilan bir-birini ozaro toldirib, lingvokulturologiyaga murakkab obyekt bolgan til va madaniyatning ozaro munosabatini tadqiq etish imkonini beradi. Til va madaniyatning ozaro munosabatini organish uchun J. Lakoff metaforalarni tahlil qilish apparatini taklif qiladi. Chunonchi, metaforalarning kognitiv nazariyasi nima uchun chet tillaridagi bazi iboralar oson tushuniladi, hatto ular ozlashtiriladi, boshqalarini esa tushunish qiyin ekanligini izohlab beradi. Ushbu metod qiyoslanilayotgan tillar orasidagi kognitiv nomuvofiqlikni aniqlashga yordam beradi. Bunday farqlar tasodifiy bolmaydi, ular u yoki bu xalq tomonidan dunyo hodisalarini oziga xos tarzda tushunilishidan dalolat beradi. V. N. Teliya lingvokulturologik tasvir uchun manoning makrokomponent modelini taklif qiladi.

Mazkur model informatsiyaning quyidagi

yetti blokini oz ichiga oladi: presuppozitsiya, denotatsiya, ratsional baho, belgining motivatsion asosi, emotsional va emotiv baholar haqidagi malumotlar, shuningdek, belgini qollash sharoitlari bahosi. Har bir blok mental strukturalarni qayta ishlash amallarini korsatuvchi kognitiv operator tomonidan kiritiladi. Tadqiqotchilar tomonidan lingvokulturologik tasvirda psixosotsiokul-turologik eksperimentdan keng foydalanish va matnlarni lingvokulturologik tahlil qilish ham tavsiya qilinadi.

Shukur Xolmirzayev ijodining ma'lum bir qismini tabiat va inson munosabatlarini badiiy tadqiq etishga bag'ishladi. Bu munosabatlar haqida adibniig o'zi iqrar tarzida yozgan ushbu so'zlaridan ham anglash mumkin: «Men Boysun rayonida tug'ilganman. Boysun - tog'lik joy. O'n ikki yoshimda o'zim yolg'iz miltiq ko'tarib ovga chiqib ketardim. So'ngra, bu yerda yashirishning hojati yo'q: qaysarroq edim... Lekin bitta narsani yaxshi ko'rardim: masalaning mohiyatini tushunishni» Bu so'zlardan anglashiladiki, 70-yillarning boshlarida, ya'ni ijodiy prinsiplari hali to'la shakllanib ulgurmagan paytda yosh yozuvchi voqyelikni badiiy idrok etish yo'llarini o'rgana boshladi. U inson hayotini, yashash tarzini, abadiy tiriklik maibaini tabiat bilan uyg'unlikda, bog'liqlikda, birlikda deb biladi. Bu xulosaga u hozirgi Surxon elining olis avlod-ajdodi bo'lmish qadimgi baqtriyaliklar hayoti tarzini kuzatish asnosida keladi, bu o'lkaning ko'hna ibtidoiy xalqlari dastlab tabiatga sig'inishganini, uni ulug' bir ne'mat sifatida qadrlashganini angelaydi. Yomg'ir yog'may qurg'oqchilik bo'lgan paytda ko'kdan yomg'ir tilab qo'shiq aytishlar, bahorning birinchi darakchisi bo'lmish boychechak chiqishi bilan bolalarning uyma-uy yurib xabar berishlari va qariyalarning eson-omon bahorni qarshilaganlari bois ko'zlariga giyohni surib, tavof qilishlari, Navro'z quvonchlari o'sha qadim davrlardan to hozirgacha, ayniqsa, Surxondaryoda saqlanib qolganligi, yozuvchining bolalik xotiralarini ham band etgani sezilib turadi. Yozuvchi bolaligida eshitgan qadimgi afsonalar mazmunida ham inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikda katta ma'no yashiringanini angelaydi: «Momomn ing Tiniqoy kampir haqida aytgan ertagining mazmunini keyinchalik chaqishga urinib ko'rdim. Shundan keyin mening tabiatga - jonivorlar, parrandalar, hatto yirtqich hayvonlarga ham munosabatim o'zgarib ketib, ularni o'zimga qandaydir qarindosh deb biladigan bo'ldim. Gap shunda ekanki, ibtidoiy odamlar o'zlarini tabiatdan ajratmagan, balki uning bir bo'lagi, uzluksiz bir bo'lagi, deb bilganlar. Shuning uchun ular tabiatdagi har bir giyoh, har bir jonli jonivorda ham til bor, ular ham odamzodga o'xshaydi, deb o'ylaganlar. Shuning uchun hayvonlarning odamlarga yordami yoxud odamlarning hayvonlar bilan do'stligi haqida afsonalar to'qishgan». Sh. Xolmirzayev «Tiniqoyning «ayiq eri» hasratida aytadigan qo'shig'i mazmunida ham insonning tabiatga yaqinligi ifodalanganini ko'radi. Sh. Xolmirzayev jahonning mashhur yozuvchilari qatorida, ularga bo'ylasha oladigan darajada tabiat mavzusida takrorlanmas asarlar yaratdiki, bu yozuvchi ijodining alohida bo'rtib ko'rinib turuvchi bir qirrasidir. Mana shu sababdan ham katga imkoniyati tufayli tabiat qonunlari, hayvonlarning yashash tarzlari, har bir giyohning o'ziga xos xususiyatlari haqida puxta bilimga ega. Bu jihatdan J. London, E. Xeminguey, S. Tompson asarlarining yozuvchi ijodiga ta'siri ham katgadir. Tanqidchi U. Normatov «Zaminda yashaymiz, zaminni o'ylaymiz» maqolasida Sh. Xolmirzayev hikoyalariga xos mazkur xususiyat haqida shunday deydi: «Inson va tabiat munosabati Sh. Xolmirzayev hikoyalarining yetakchi leytmotiviga aylanib qoldi. Shunisi xarakterliki, yozuvchining so'nggi yillarda yaratgan deyarli barcha hikoyalari shu mavzu atrofida aylansa-da, ular bir-birini takrorlamaydi, har gal avtor masalaning yangi qirrasini kashf etadi, yangi xarakter yaratadi, xarakter qalbining yangi tomonini ochadi...». Shu

nuqtai nazardan yozuvchining inson va tabiat mavzuidagi hikoyalarini ko'zdan kechirsak, inson xarakterining qanchalar murakkab ekanligi, bu murakkabliklar, uning hatto, tabiatga munosabatlarida ham namoyon bo'lishini kuzatamiz.

Chunonchi, «Kulgan bilan kuldirgan» (1972) hikoyasida Shukur Xolmirzayev vatan go'zalligi, boyligi, umuman, tabiatga befarq bo'lmagan, uni sevuvchi kishilarni tashvishga solayotgan - tabiat boyliklarini asrash masalasini ilgari suradi va bu masalaning mohiyatini oddiy bir voqeya tasviri orqali ko'rsatadi.«Kulgan bilan kuldirgan» hikoyasida bosh qahramon tog'dagi kakliklar haqida qayg'uradi, bir-ikki qushni emas, umuman, hududdagi barcha qushlarni qahraton ayozdan omon chiqarib olish g'amini yeydi. «Jarga uchgani odam»da esa o'zi tabiat va uni asrash xususida film yaratmoqchi bo'lgan kinorejissor butun boshli ayiqni o'ldirib ikki bolasini yetim qilgani uchun tegishli tashkilotlar tomonidan emas, oddiy bir tabiat jonkuyari qo'lidai ayovsiz jazolanadi. Yozuvchining bu kabi asarlarida aks etgan o'zboshimchalik oqibatida yuzlab tog' qishloqlari aholisi vohalarga ko'chirilib, yashnagan go'shalar vayronaga aylangani, ming yillik tarixiy obidalarning qarovsiz qolib ketgani, xalq kelajagini ta'min qiladigan yer-suvning isrof bo'layotgani haqidagi fikrlar va tashvishli mulohazalar ijodkor izhor qilayotgan xalq dardining in'ikosidir. Tabiatga yondashishdagi mazkur prinsipni izohlab, Sh.Xolmirzayev aytadi: «...Gap shunday ekan, gap tabiatni qo'riqlash, uni boyitib, boyliklarini saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazishdek sharaflı ekan, bu masalaga hamma bir yoqadan bosh chiqarishi kerak... Ana shunda bebaho tog'larning jamoli xira tortmaydi, uning go'zalligi boyligi o'zi bilan qoladi. Sh.Xolmirzayevning inson va tabiat mavzusiga bag'ishlangan hikoyalarining bir qismida tabiatning maftunkor go'zalligi aks ettirilsa, boshqalarida tabiatga yovuzlarcha munosabat, uni talon-taroj qilishlar qoralanadi. Mana shu keyingi hikoyalarida yozuvchi tabiat hodisalaridan «sovuq tasvirlar» topadi va muayyai badiiy g'oyani ifoda qilish maqsadida o'rinli foydalanadi. Masalan: havoning tundligi, osmonni past tushgan qora bulutlar qoplab olishi, guvillab kuchli shamol esishi, chumchuqlarniig chirqillashi, bo'rining uvlagani, qor uchqunlarining deraza oynasiga shitirlab urilishi, quyunning qorlarni to'zg'itib o'ynashi, "bo'ronning qori qalin betlarini yalab -supurib" ketishi odamning kayfiyatiga yomon ta'sir qiladi. Bu tasvirlar hikoyalardagi qahramon xarakterini yoritib beruvchi vositalar, xolos. Sh.Xolmirzayevning mana shunday ruhda yozilgan hikoyalaridagi tasvirda sovuqqonlik bor, chunki bir suhbatida yozuvchining o'zi ta'kidlaganidek, manzarada shafqatsizlik bor; «sovuq, shafqatsiz go'zallik bor. Tog'larida, so'qmoqlarida, archalarida... Odamni tarbiya qiladi». «Muallif tabiatning qaysi hodisasi yoki holatidan material olmasin, u avvalo naturalist sifatida tabiat hodisalarining ob'ektiv mohiyatidan kelib chiqadi va ularni o'z g'oyaviy maqsadiga mohirlik bilan yo'naltiradi. Tabiatnng har bir hodisasi muallif tafakkurida, tuyg'ular olamida sayqal topadi va qisman bo'rtgirilgan, birmuncha izohlaigan tarzda ko'tarayotgan muammolar koitsepsiyalarni yaqqol ochib beruvchi syujetga aylanadi». Xususan, «Zov ostida adashuv», «Cho'loq turna», «Yangi zot», «Boychechak ochildi», «Qush tili» va boshqa asarlarni o'qib shunday xulosaga kelish mumkin.Sh.Xolmirzayev qahramonlari ona yurtga, tabiatga mehr qo'ygan yuksak e'tiqodli kishilardir. Lekin uning «Yovvoyi gul», «Boychechak ochildi» hikoyalaridagi asosiy gap tabiatga munosabat haqida emas, balki tabiatning insonga ta'siri, oddiy giyohinng sehrli qudrati orqali ibratli mulohazalarni o'rtaga tashlaydi.«Boychechak ochildi» (1971) hikoyasida esa ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan adabiyotshunos olim katta shaharda yashab, ona tabiatdan biroz uzoqlashib qolgani natijasida tabiatga

yaqinlashish bilan uning ruhiyatidagi o'zgarishlar ko'rsatiladi."Sh.Xolmirzayev hikoyalarida tadqiq etilgan inson va tabiatning o'zaro aloqasi masalasi yozuvchi ijodiy evolyusiyasining deyarli barcha bosqichlarida asosiy o'rinni egallaydi. Bunday hikoyalarning bir qismida tabiatni asrab- avaylash haqida gap ketsa, boshqa bir guruhida tabiat go'zalliklarini tasvirlash bilan birga, inson va tabiat munosabatlari go'zallitini tarannum etuvchi asarlar ko'proq o'rinni egallagani ko'rinadi, chunki yozuvchi insonda tabiatga munosabat orqali yaxshilikni, ezgulikni, katta bir mehrni ko'rishni istaydi. Bu hol, ayniqsa, inson va hayvonot dunyosi, inson va o'simliklar olami tasvirida yaqqol ko'rinadi" [3]. Sh.Xolmirzayevning «Ot egasi», «Podachi» hikoyalarida insonning hayvonga muhabbati «Ko'kboy» hikoyasida hayvonning insonga sadoqatini ko'ramiz. E'tibor qilgan o'quvchi yozuvchining aksar hikoyalarida ayni mavzuga murojaat etilib, tabiatga aloqador gaplar katta ijtimoiy-axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy muammolar, inson va uning taqdiri, tarbiyasi haqidagi falsafiy fikrlar bilan tutashib ketganligini ko'radi. Inson tabiatdan tirqishsiz devor orqali ajralib turmaydi, barcha borliq, mavjudot biri ikkinchisidan oladi yoki beradi.

Xulosa:

Ushbu prinsip nafaqat inson va tabiat o'rtasidagi munosabatda amal qilinadi, balki bu tuyg'u inson va hayvonot dunyosida, ularning o'zaro munosabatida ham ko'rinadi. Bunday uzviy bog'liqlikni aks etgiran hikoyalarda bir dunyo bilan ikkinchi dunyoni, bir olam bilan ikkinchi olamni vafo, sadoqat, mehr-muhabbat tushunchalari bog'lab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Normatov U. (1982). Problems of style, artistic form. Maturity 356.
2. Kholmirzaev Sh. (2003). Stories. Volume 1 3. Tavalдиеva G. (2001).
3. Tavaldieva G. Shukur Kholmirzaev's creative way. 49
4. Solijonov Y. (2007). When the details come to mind.
5. Kadirova, Z. Z. "Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifractalarning ifoda shakllari." Ustozlar Uchun 2.2 (2021): 3-5.
6. [https://ziyouz.uz/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/2007-sp-71133409/\[4\]](https://ziyouz.uz/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/2007-sp-71133409/[4])
7. Kadirova, Z. Z. "Alisher Navoiyning nasriy asarlarida perifractal." Monografiya 1.1 (2022): 120.
8. Kadirova Z. Z. Periphrases of human nature in alisher navois prose works //THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука,(6). – 2022. – С. 381-383.